

Ruská literárnovedná reflexia prózy Ľudmily Ulickej

Irina Dulebová, Filozofická fakulta UK, irinablava@centrum.sk

Крúčové slová: súčasná ruská próza, postmoderna, neosentimentalizmus, ženská próza

Ключевые слова: современная русская проза, постмодернизм, неосентиментализм, женская проза

Ľudmila Ulická je jednou z najpopulárnejších, najčítanejších a zároveň (paradoxne) aj literárnou kritikou najuznávanejších súčasných ruských spisovateľiek. Je držiteľkou množstva domácich a medzinárodných prestížnych literárnych cien, jej diela boli preložené do viac ako 30 jazykov. Slovenskému čitateľovi sa úspešne predstavila prózami „Medea a jej deti“, „Sonička“, „Daniel Stein, tlmočník“, „Veselý pohreb“, „Zelený stan“. Publikuje už dvadsať rokov a každá jej nová kniha sa vždy stáva v Rusku literárnou udalosťou a drží sa na vrcholných priečkach najpredávanejších kníh roka. Samozrejme, že literárna kritika aj literárna veda nemôžu obchádzať mlčaním spisovateľa podobného rangu. Navyše, najmä v poslednom desaťročí sa usilovne snaží definovať a určiť miesto prózy Ulickej v literárnom a kultúrnom kontexte našej doby. Dochádza pritom k značným názorovým nezhodám. Spektrum určenia a zadelenia žánrovej špecificky a poetiky jej prózy sa pritom pohybuje nezvyčajne široko a niektoré názory sú dokonca navzájom sa vylučujúce. Próza Ulickej si získala pozornosť literárnej kritiky už v 90. rokoch 20. storočia. Úmerne rastu jej čitateľskej popularity (v ruskom i medzinárodnom kontexte) rastie aj množstvo literárnovedných výskumov, zameraných na jej tvorbu, ktoré sa snažia zaradiť ju do niektorých z moderných literárnych smerov, vysvetliť fenomén jej domáceho a medzinárodného úspechu a podrobiť všestrannej analýze hlavne osobitné stránky jej románovej tvorby.

Okrem množstva vedeckých a popularizačných článkov, rôznym aspektom jej tvorby sa venujú i dizertácie. Podrobná a zaujímavá analýza tvorby Ulickej je uskutočnená napríklad v prácach N. Jegorovovej „Проза Л. Улицкой 1980 — 2000-годов: проблематика и поэтика“ a T. Skokovovej „Проза Людмилы Улицкой в контексте русского постмодернизма“. O mieste Ulickej v súčasnom literárnom procese uvažujú aj autori najpopulárnejších učebníc modernej ruskej literatúry, napr. G. Nefaginová „Русская проза конца XX века“, M. Mežijejová a N. Konradovová „Окно в мир: современная русская литература“, N. Lejderman a M. Lipovecký „Современная русская литература: 1950 - 1990-е годы“, S. Timinová a V. Al'fonsov „Русская литература XX века. Школы, направления, методы творческой работы“. V tomto článku sa pokúsime vyčleniť najfrekvencovanejšie, najfundovanejšie a, podľa nášho názoru, najrelevantnejšie názory a ich základnú argumentáciu v širokom názorovom spektre na tvorbu spisovateľky.

Väčšina ruských autorov zaraďuje tvorbu Ulickej k sentimentalizmu. Podľa Nefaginovej „Улицкая последовательно и глубоко реализует в своих произведениях содержание и поэтику sentimentalного романа...в котором время объективного повествования совмещается с психологическим временем субъекта в прошлом, устанавливается временная ретроспектива, где главную роль играют не столько события, сколько их переживание героем. В прозе такого типа важна жизнь субъективного чувства, духа, — события являются лишь лакмусом, проявляющим наиболее ярко и откровенно рефлексию героя. Субъективная жизнь отдельного человека в sentimentalно-реалистической прозе оказывается важнее исторических событий, жизнь духа доминирует над жизнью социума“ (Nefaginová, 2003, s. 98). Zároveň, podľa názoru Nefaginovej, ktorá je v súčasnosti jednou z najfundovanejších

odborníček na moderný literárny proces, tvorbu Ulickej je možné zaradiť do t. zv. „novej prózy“, ktorá v sebe zlučuje estetiku postmodernizmu a zároveň, nachádza sa na rozhraní realistickej a postmodernej tradície. Lejderman a Lipovecký zaradujú tvorbu Ulickej k neosentimentalizmu, ktorý „оплакивает человеческие судьбы, погребенные умирающей эпохой, он - эпилог этой эпохи и одновременно очистительный обряд, освобождающий живое от обязанностей перед мертвым“ (Lejderman, Lipovecký, 2003, s. 84). Umeleckú metódu autorky Lejderman a Lipovecký nazývajú „novým sentimentalizmom“, a je to podľa ich názoru syntéza naturalizmu a sentimentalizmu. S. Timinová vyzdvihuje snahu autorky rozvíjať žáner tradičného románu: „Построение гармоничной картины мира в апокалиптической атмосфере конца XX века - достаточно редкое устремление...Решение подобной задачи тем более представляется почти донкихотством, если писатель избирает старый, как сам этот мир, и беспощадно критикуемый современным миром жанр традиционного романа. И тем не менее: на «рыночном небосклоне» современной русской литературы подлинная художественная сенсация — роман Людмилы Улицкой «Медя и ее дети»“ (Timinová, 2004, s. 286). Mežijeová a Konradovová v ich spoločnej učebnici analyzujú tvorbu spisovateľky v kapitole s názvom neosentimentalizmus, zdôrazňujú, že jej tvorba predstavuje vrchol moderného neosentimentalizmu v Rusku, a že „писательница с печалью и гневом, с насмешкой и любовью тщательно прослеживает судьбы сильных и слабых...неповторимый общий рисунок, в который складываются их судьбы, бледненькими пунктирными штрихами пронизывают пространство Улицкой, образуют основное содержание её текстов“ (Mežijeová, Konradovová, 2006, s. 116).

V literárnovednej reflexii tvorby spisovateľky pozorujeme v súčasnosti narastajúcu tendenciu vidieť v jej próze prvky (vo väčšej alebo menšej miere) postmodernizmu. Každý z reflektujúcich autorov má vlastné argumenty a príklady z textov Ulickej. T. Skokovová vo svojej dizertačnej práci „Проза Людмилы Улицкой в контексте русского постмодернизма“ analyzuje prózu Ulickej so zámerom poukázať na nadväznosť autorky na realistické tradície Čechova v spojení s prvkami postmodernizmu, ktoré sú všeobecne typické pre súčasnú populárnu ruskú literatúru. Podľa názoru Skokovovej „постмодернистская поэтика проникла в плоть и ткань реалистических произведений Улицкой как некая дань времени и эпохе конца XX века...В большинстве своих произведений Л. Улицкая использует приемы и учитывает тенденции, заданные литературе А. Чеховым, которого писатели-постмодернисты считают своим вдохновителем и чуть ли не предтечей постмодернизма (Б.Акунин, Э.Дрейцер, Л. Петрушевская, Ю. Кувалдин, А. Слаповский, С. Солоух)...В отличие от писателей-постмодернистов, Людмила Улицкая вступает в диалог с Чеховым не на внешних уровнях поэтики, сюжета, героя, а на уровне проблематики, характеров, художественных деталей, едва уловимого ощущения тоски и безысходности. Повествованию Л. Улицкой присущи чеховская недоговоренность, подтекст, точно передающие внутреннее состояние героя. Особо значимой является внутренняя ирония, характерная для творчества А. Чехова и Л. Улицкой“ (Skokovová, 2010, s. 35). Práve schopnosť Ulickej spájať tradície ruskej klasiky a postmodernistku estetiku si všímajú a analyzujú mnohí literárni vedci, medzi nimi napr. N. Jegorovová, I. Nekrasovová, T. Prochorovová, J. Malecký, J. Iškinová. Avšak, niektorí autori zjavne zveličujú prvky postmodernizmu v jej próze. O. Dark dokonca „Soničku“ Ulickej nazýva „čistým kryštálom postmodernizmu“ (Dark, 1994, s. 16). Podľa nášho názoru, ide o teoretické zveličenie, keďže próza Ulickej sa predsa len v mnohom líši od prózy postmodernistov, okrem iného, aj precíznym psychologickým rozpracovaním charakteru literárnych postáv. V jej tvorbe mimoriadne silne cítiť klasickú naratívnu tradíciu realizmu, zahrňujúcu aj metódy a postupy príznačné pre estetiku postmoderny (grotesku, intertextualitu, iróniu, citátovosť a pod.).

Avšak, v súčasnom pohľade na tvorivú metódu spisovateľky a jej miesto v literatúre existuje množstvo protichodných názorov. Napríklad, O. Ryžovová zaraďuje prózu Ulickej k populárnej literatúre a odopiera jej právo patriť k tzv. vysokej resp. „elitnej“ literatúre. Podľa jej názoru, „Sonička“ je „typická dámska literatúra, milostný román“ a napríklad jedna z jej prvotín „Veselý pohreb“ je „возможностью существования домохозяйки в современной серьезной литературе“ (Ryžovová, 2004, s.29). Stúpenci podobného názoru na prózu Ulickej (nie je ich veľa, ale predsa sa len nájdu) argumentujú, že populárna literatúra sa orientuje na chuť súčasného širokého čitateľského publika v ktorej dominujú ľúbostné vzťahy, rodinne konflikty, detaily každodenného života a pod., ku ktorým autorka údajne inklinuje vo svojej tvorbe (a práve to je, podľa nich, skutočnou príčinou fenomenálneho čitateľského úspechu autorky). Veľmi negatívne sa o tvorbe prozaičky vyjadrujú napr. O. Slavnikovová, I. Kirillov, G. Jermošinová, M. Galinová a ďalší autori, ktorí jej vyčítajú plytkosť myšlienky, schematickosť námetov, umelosť, netypický pre tradičný ruský román „šťastný koniec“ a pod. Do literárneho mainstreamu, atraktívneho pre široké masy čitateľov, autorku zaraďujú D. Šamansky a L. Danilkyn, ktorý patrí medzi mimoriadne populárnych literárnych kritikov súčasného Ruska. L. Kuklin sa dokonca domnieva, že jej predchádzajúce povolanie (biológia) má vplyv na jej umeleckú tvorbu a myslí si, že je „писатель сугубо бытовой, работник Природы, Натуры, "натуралист" в самом полном, исчерпывающем смысле этого слова ...секрет её читательского успеха заключается исключительно в теме ума, гонений, унижений, страданий“ (Kuklin, 2003, s.153). Kritický pohľad na tvorbu Ulickej zdieľa aj jeden z najznámejších a uznávaných ruských literárnych kritikov Andrej Nemzer, ktorý, s jemu vlastnou nekompromisnosťou a iróniou tradične ozdobenou literárnymi reminiscenciami, píše: „Людмила Улицкая - прозаик, приятный во всех отношениях. Без малого полтора десятилетия Улицкая рассказывает трогательные (часто приправленные печалью, но непременно просветленной) житейские истории, в которых умело дозируются узнаваемый быт, секс, ненавязчивое морализаторство, аромат интеллигентной сплетни, лирические вздохи, физиология, политика (куда без нее, коли имеешь дело с XX веком!) и устремленность в заоблачные духовные выси. Благодать да и только. Гладкие "культурные" тексты, чувствительно приправленные эротикой, иронией, "еврейской темой" и "метафизикой"... Идеальное чтение для дачи и пляжа. Мило, трепетно, в меру современно. Не хуже Марининой, но интеллигентно.“ (Nemzer, 2000, s.219). Prirovnávať Ulickú k populárnej spisovateľke detektívok sa nám zdá byť nemiestnou a nanajvýš prehladnou demagógiou. Sú to rôzne a neporovnateľné literárne veličiny. V záujme objektivity nášho príspevku ale musíme poukázať na fakt, že aj podobné názory na tvorbu spisovateľky v ruskej literárnej kritike sa vyskytujú. Aj keď ide skôr o ojedinelé názory.

Avšak, nie je možné považovať za ojedinelé názory, ktoré zaraďujú tvorbu prozaičky k t. zv. „ženskej próze“, hoci, samotný pojem „ženskej prózy“ nie je zatiaľ konečne definovaný a je do značnej miery neurčitý. Diskusia o podstate ženskej prózy v ruskej literárnej sú v súčasnosti búrlivé a majú stupňujúcu tendenciu. Autori sa nevedia zhodnúť ani na tom, či je to literatúra písaná ženami alebo je to literatúra pre ženy. Ide teda o otázku rozdielu medzi „mužskou“ a „ženskou“ tvorbou alebo ide o rozdiel v spôsobe vnímania literárneho diela zo strany mužského a ženského čitateľa? Väčšina autorov sa skláňa k prvej verzii. V kontexte daného názoru N. Gabriel'an, M. Čerňak, T. Koľadič, T. Kazarinovová a ďalší autori zaraďujú Ulickú (najčastejšie spolu s T. Tolstou, V. Tokarevovou, L. Petruševskou, G. Ščerbakovovou, O. Slavnikovou, N. Sadurovou, M. Palejovou) k ženskej próze. O. Dark tvrdí, že ženská próza je samostatným fenomenálnym javom konca 20. a začiatku 21. storočia, a že je „ближе по духу постмодернизму, ибо женщина живет более вечными и менее политизированными проблемами, для женщины характерно существование в более интимном, в более обжитом мире, чем мужчине“ (Dark, 1994,

s.15). Gabriel'an chápe osobitosť ženskej prózy nie priamočiaro, t.j. tematicky a názorovo, ale podľa neho, ide o vnímanie sveta ako štruktúry s rôzne odlišnými prvkami: „Мужское отождествляется с духом, логосом, культурой, активностью, силой, рациональностью, светом. Женское — с материей, хаосом, природой, пассивностью, слабостью, эмоциональностью, тьмой“ (Gabrielan, 2003, s.389). Najviac objektívnym sa nám zdá byť postoj S. Timinovej, ktorá vo svojej učebnici zdôrazňuje kľúčový fakt, že „ведомства «женская литература» просто не существует...женской прозе свойственна жанровая пестрота и размытость границ...и реализм, и натурализм, и концептуализм, и постмодернизм, и другие «измы» рассыпались на писательские индивидуальности. За политической беспартийностью последовала беспартийность эстетическая. В цену вновь вошли неповторимость, штучный художественный опыт“ (Timinová, 2004, s.11) a následne zaradila významnú predstaviteľku „ženskej prózy“ (Ulickú, Palejovú, Tolstú) do zoznamu spisovateľov „осуществивших в 90-е годы XX века эстетический прорыв в литературе и которые далее творят неповторимую литературу“ spoločne s V. Makaninym, J. Popovym, A. Slapovskym, J. Davydovym a inými mužmi. Vyvrátila tým potrebu v samotnom rozdeľovaní hodnotnej literatúry na mužskú a ženskú. Samotná Ulická naznačuje spôsob riešenia tejto dilemy jednoducho: „Мир мужской и мир женский - различные миры. Местами пересекающиеся, но не полностью. В женском мире большее значение приобретают вопросы, связанные с любовью, семьей, детьми“. Nakoľko kríza súčasnej rodiny je naozaj často v centre pozornosti prozaičky, z tohto hľadiska, je možné hovoriť o prvkoch ženskej prózy aj v prípade tejto významnej autorky súčasnej ruskej literatúry.

Aj keď to nie je predmetom nášho príspevku, musíme dodať, že západná slavistika hodnotí tvorbu spisovateľky mimoriadne pozitívne. Rusistika na Slovensku sa jej zatiaľ podrobnejšie nevenuje, aj napriek množstvu vyššie spomínaných prekladov. Nemecká literárna kritička Karla Obermüller, z nášho pohľadu, zdôrazňuje to najdôležitejšie v otázke zaradenia autorky do súčasného literárneho kontextu, a síce nadväznosť tvorby spisovateľky na tradície ruskej klasickej literatúry: „Истории, которые рассказывает Л.Улицкая, едва ли возможно осмыслить вне русской литературы. Автор, изображая абсурдность постсоветских будней, представляет это не только виртуозно - она блестяще импровизирует литературными традициями“ (Obermüller, 2003, s. 71).

Ako vidíme, polemika sprevádzajúca spisovateľku od samotných začiatkov jej tvorby nezhasína ani po dnešný deň. Spektrum tejto polemiky je nezvyčajne široké, keďže jej tvorba je zaradovaná k bulvárnej i populárnej literatúre, ženskej próze, aj k postmodernizmu, aj k neosentimentalizmu, aj k tradícii ruského klasického realistického románu. Podobný názorový rozptyl, podľa nás, svedčí o nevšednej autorskej individualite a nepopierateľnom talente prozaičky, ktorá je schopná v jednom diele zlúčiť prvky populárnej i vysokej literatúry. Zároveň, poukazuje na zložitosť fenoménu jej tvorby, ktorá sa etablovala v súčasnom literárnom procese v období „zhasínania“ postmodernizmu a celou svojou podstatou navracia kultúrne hodnoty a štylistiku do sentimentálnej a realistickej tradície ruskej prózy.

Literatúra

ГАБРИЭЛЯН, Н.: Ева значит «жизнь» (Проблема пространства в современной русской женской прозе) In *Русская литература XX века в зеркале критики*. Москва: Академия, 2003. s.385-404, ISBN 5-8465-0081-1

ДАРК, О.: Чистый кристалл постмодернизма In *Независимая газета*. 26.01.1994. s.15-16, ISSN 1560-1005

ЕГОРОВА, Н.: *Проза Л. Улицкой 1980 – 2000-х годов: Проблематика и поэтика*, dizertačná práca, Астрахань, 2007

- КУКЛИН, Л.: Казус Улицкой In *Нева*. 2003. №7. s. 177-183. ISSN: 0028-4009
- ЛЕЙДЕРМАН, Н., ЛИПОВЕЦКИЙ, М.: *Современная русская литература. 1950-е - 1990-е годы (в 2 томах)*, Москва: Академия. 2003. 413 s. ISBN: 5-7695-1453-1 413 s.
- МЕЖИЕВА, М., КОНРАДОВА, Н.: *Окно в мир: современная русская литература*. Москва: Русский язык. Курсы, 2006, 196 s. ISBN: 5-88337-093-4
- НЕФАГИНА, Г.: *Русская проза конца XX века*, Москва: Флинта, 2003, 320 s. ISBN: 5-89349-452-0
- НЕМЗЕР, А.: Замечательное десятилетие. О русской прозе 90-х годов In *Новый мир*. 2000. № 1. ISSN 0130-7673
- РЫЖОВА, О.: Коитус Кукоцкого, или Самая интеллигентная домохозяйка In *Литературная газета*. 2004. №37, ISSN 0233-4305
- СКОКОВА, Т.: *Проза Людмилы Улицкой в контексте русского постмодернизма*, dizertačná práca, Москва, 2010. 168 s.
- ТИМИНА, С.: *Современная русская литература: Учебное пособие*, Москва: Академия, 2004, 351 s. ISBN 5-8465-0284-9
- УЛИЦКАЯ, Л.: Принимаю всё, что дается: интервью In *Вопросы литературы*. 2000. № 1. с. 215-237. 0042-8795
- OBERMÜLLER, K.: Von der Kunst der Lebenslüge In *Die Weltwoche*. Zunch, 2003. dostupne na <http://www.weltwoche.ch/weiche/hinweisgesperrt.html?hidID=527669> dna 10.09.2012

Абстракт

Творчество одного из самых популярных русскоязычных авторов современности Людмилы Улицкой в последние годы стало объектом пристального изучения критиков и литературоведов, но несмотря на их активность творческий метод прозаика до сих пор не нашёл однозначного определения. На данный момент существуют различные подходы к изучению произведений писательницы, с широчайшим спектром оценки их принадлежности к различным направлениям. Здесь и пресловутая „женская проза“, и неосентиментализм, и новая реалистическая традиция, и синтез традиций постмодернизма и реализма, и социально-психологический роман, и мейнстрим. Целью нашей статьи является желание уточнить место прозы Л. Улицкой в литературно-культурном контексте нашей эпохи, опираясь на наиболее значительные исследования современных российских литературоведов и их главные аргументы.